

A Zsilinszky fivérek kutyakorbáccsal „látogatták meg”...

Ki ölte meg Áchim L. Andrást?

A Magyar Hírlap július 29-én közzétette Vigh Károly és Eörsi István levélváltását, amely Eörsinek a tv Össztűz c. műsorában lejött megjegyzéséből indult ki. Az író csak párhuzamként, mellékesen említette meg, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre ifjúkorában (1911-ben) megölte Áchim L. Andrást képviselőt, a békéscsabai „parasztkirály”-t. Vigh Károly azonban, aki 1964 óta foglalkozik a mártírhálált halt politikus pályájával s épp idén jelentette meg róla nagyszabású életrajzát, szembeszállt ezzel, és immár sokadszor azt bizonygatta: Bajcsy-Zsilinszkyt a gyilkossággal még meggyanúsítani is rágalom: kizárólag öccse, Gábor lőtt Áchimra — bátyja védelmében.

Történelem vagy politika?

Nyolcvanegy évvel az esemény, 46 évvel Bajcsy-Zsilinszky és 39 évvel a „főbűnös”, Zsilinszky Gábor halála után ez a kérdés már tulajdonképpen csak történelmi probléma. Illetve: az kellene, hogy legyen. Csakhogy dr. Vigh Károly (kizárólag a rövidség kedvéért a továbbiakban: V. K.) nemcsak a történész, kandidátus, hanem a Bajcsy-Zsilinszky Társaság örökös tb. elnöke is, vagyis politikus, s ezért az ügyet ma is politikai ügyként és politikusként kezeli, aminek következtében sem elfogultságra, sem pontosságra nem képes. Ezzel nem akartam most megjelent könyvét bírálni: erre nem vagyok illetékes (majd megteszi a szakkritika), de hogy ez több, mint feltevés, azt bizonyítja, hogy egy neves történész (Bajcsy-Zsilinszky-kutató!) már 1970-ben ezt írta a Történelmi Szemlében (4. sz.): „Évek óta folyik már történész körökben a meg-megújuló konfrontáció a nemes törekvésű Bajcsy-Zsilinszky-kutató (ti. V. K. — P. G. P.) sajnos kritikátlanságra hajlamos szemléletével, amelyet hovatovább hőskultusz jellemez... A hősével szembeni kritikátlán állásfoglalás fogyatékosságai károsan hatnak módszereire is: Bajcsy-Zsilinszky kora útját szinte minden tekintetben és mindenáron tisztázni kívánó igyekezetében erőltetett magyarázatokhoz, egyoldalú idézésekhez folyamodik... Bajcsy-Zsilinszky emlékének nem tud anélkül adózni, hogy ne sértse Áchim emlékét... Vigh Károlyt abban lehet elmarasztalni, hogy nem szerzett érvényt eléggé a történelmi hitelnek, sőt mesterkélt és meg nem engedett eszközök alkalmazásával annak rovására vélt szolgálatot tenni a rosszul értelmezett kegyeletnek.”

Jómagam, nem lévén politikus, elfogultság és érdek nélkül tanulmányoztam (igaz, csak „műkedvelő” történészként) Áchim halálának körülményeit. Mivel a Zsilinszky testvérek bírósági tárgyalásainak jegyzőkönyvei különös módon eltűntek (jóllehet Kodolányi János tanúsága szerint 1938-ban még megvoltak), sok száz egykorú újságcikket — bírósági tudósítást, riportot stb. — tanulmányoztam át, kritikailag összevettem és elemeztem őket, és így rekonstruáltam az eseményt. Mindezt egy kb. tízfűves könyvben összegeztem, amely Perújítás Áchim L. Andrást halála ügyében címmel, több kiváló történész pozitív lektori véleményével kiadás előtt áll, ám ezt anyagi nehézségek késleltetik. Következtetésem egyébként messzemenően megegyeznek azzal, amire Dr. Király István jutott az Agrártörténelmi Szemle 1969. 3—4. számában megjelent nagy Áchim-tanulmányában. Ez annak idején szakkörökben nagy sikert aratott: a szerzőtől több száz különlenyomatot kértek. Különös, hogy V. K. figyelmét ez elkerülte. Itt nincs helyem részletezni a számtalan apró — ám együtt nagyon fontos — tény: remélem, könyvem egyszer megjelenik és akkor az érdeklődők és talán V. K. is elgondolkodnak rajta. Addig csak a lényegre tömörítve tudok a címben feltett kérdésre válaszolni.

Változó vallomások

Dr. Vigh természetesen ragaszkodik a Zsilinszky fivéreknek a bíróság előtti vallomásához. Eszerint Endre egy karóvassággal bittal és revolverrel (amelyet utóbb letagadott), Gábor pedig szintén revolverrel és kutyakorbáccsal „látogatták meg” Áchimot: vasárnap reggel kopogás nélkül nyitottak be a hálószobájába. Szerintük Áchim — aki pedig nem is ismerte őket — leterpette Endrét és ekkor Gábor kétszer rálőtt.

Csakhogy ez a vallomás több-

szöri módosulás után öltötte fel ezt az alakot, mivel a fivérek még másfél napig, Áchim haláláig szabadlábban voltak és sok tanácsot kaptak. Már a korabeli sajtó is felfigyelt erre: „Most már kiderült, hogy másképp vallottak a Zsilinszky fiúk a csendőrségen, másképp a fősolgabíróknál, másképp a vizsgálóbíróknál és újra másképp a bíróság előtt.” (Világ, 1911. június 21.) Különböző is: az Áchim-gyilkosságot követő egész nyomozást és pereket elképesztő felületesség és részrehajlás jellemezte. Sem a gyulai, sem az — elfogultság miatt a Kúria által megsemmisített ítélet után tartott — budapesti tárgyaláson „nem jutott eszébe” sem az államügyésznek, sem a bírának, sem az esküdteknek, hogy ha Zsilinszky Gábor revolveréből két golyó hiányzott, de Áchim testében három lövés nyomai láthatók, amint a törvényszéki orvosszakértő megállapította, akkor ki és mikor adta le a harmadik lövést? „Az esküdtszéki tárgyalás unalmas volt — írta a Pesti Futár (1911. július 3.) —, annyiban, hogy az ember már a második napon látta, itt minden rugó, minden sróf, minden szög és minden henger csak azért forog és működik, hogy segítsen felmenteni Zsilinszky államtitkár unokaöccseit.”

A bírósági tárgyalásokról szóló laptudósítások kritikus elemzéséből a következőképp áll össze az eseménysor:

A két Zsilinszky testvér vasárnap reggel nyolc óra körül, az említett fegyverekkel, kopogás nélkül nyitott be Áchim hálószobájába. A verandán üldögélő két Viczián (a fiatalabbik asztalos, apja Áchim sánta öreg cselédje) szerint belépésük után azonnal ezt a kiáltást lehetett hallani: „Most dögölni kell!” majd rögtön eldőrdült két lövés. Ezután a lábán megsebzett Áchim kitántorgott a szobájából. Utána jött — és ezt a verandáról berohanó két Viczián látta! — elől Endre, mögötte Gábor. Ekkor Endre egy lövést adott le, amely Áchimot hátulról érte. Ez hatolt be Áchim beleibe és okozott az orvosszakértő szerint menthetetlenül halálos sérülést. A két fiatalember ezután a fősolgabíróhoz ment és közölte, hogy Áchimmal „afférujuk” volt és megsebesült. Gábor át is adta revolverét, amelyből két golyó hiányzott. Endre — mint később a fősolgabíró egy hivatalos (fegyelmi) eljárás során vallotta — azt mondta, hogy nála nincs revolver. Pár nap múlva azután mégis elismerte, hogy volt, és át is adott egy fegyvert, amelyről a szakértő megállapította, hogy abból két hete nem löttek. Abból bizonyosan nem is...

„Deutsch — a vérbíró”

Dr. V. K. állítja, hogy a későbbi Bajcsy- (akkor még csak ifj. dr.) Zsilinszky Endrét azzal gyanúsítani, hogy része volt a gyilkosságban, rágalom, és ezt csak az hiheti, aki Domokos-Deutsch József „műveit” (így!) olvasta. Márpedig Domokos (1890—1978) — akit V. K. lépten-nyomon nem is bírál (amire, lévén ő is műkedvelő történész, lehet ok), hanem szidalmaz, gyaláz — „Áchim iránt elfogult” volt, és „a Zsilinszky-család iránti gyűlöletből és elfogultságtól hemzsegtő ferdeírást írt”. Tetejébe műveit a pártkiadó (a Kossuth) adta ki. Ezenkívül ez a Domokos-Deutsch József (V. K. könyve szerint) „Rákosi egyik főbírája”, a Magyar Hírlapban közölt levele szerint már egyenesen „Rákosi Legfelsőbb Bíróságának vérbírája” volt. Nem lényegtelen személyiség tehát az Áchim-ügy irodalmában, ezért kisértő bővebben kell vele foglalkoznunk.

Kezdjük egy aprósággal. Dr. Domokos Áchim-életrajzát a Kossuth adta ki, de Két per egy kötetben c. munkáját — amelyben Bajcsy-Zsilinszkyvel foglalkozik — a Magvető jelentette meg a híres fekete borítójú Tények és tanúk sorozatban. Ez a pontatlanság árulkodó és jellemző. Igaz, mit várhatunk egy olyan történésztől, aki könyve végén forrásként 28 tanulmányt sorol fel — és ezek közül 18 a sajátja? Ugyanakkor viszont azt a cikket (Békési Élet 1988. 4.) nem idézi, amely bebizonyította, hogy az idősebb Zsilinszkynek Áchim által — erőszakkal vagy leitatással — istállóban jászol elé kötözéséről, megálázásáról majd kidobásáról szóló történet, amely pedig állítólag a halálos kimenetelű „számonekérés” közvetlen oka volt (és amelyről először 1965-ben írtak!), minden alapot nélkülöz — nem történt és nem is történhetett meg: maga id. dr. Zsilinszky írta le a békéscsabai Szabadság 1911. május 14-ei számá-

ban, hogy ő Áchim házában életében egyszer volt, amikor Pető Sándor országgyűlési képviselő tiszteletére ott vacsorát adtak. Így V. K. ezt a rémtörténetet könyvében most nyugodt lelkiismerettel újból leírja, miután korábban már négyszer ki nyomtatta. „Eszmétársai” is tucatszór „népszerűsítették” ezt a hazugságot: pl. Taltalffy Gyula négyszer, a néhai Taltalffy Tibor kétszer — sőt, szerinte kétféle gyalázták meg így id. dr. Zsilinszkyt, Kubinyi Ferenc, és mások is — a V. K. életrajzban immár tizenhatodszor jelent meg. (A Békési Élet cikke említett könyvem egyik, azóta átdolgozott részlete volt.)

Domokos József már 1911-ben megírta, hogy ő Áchimnak soha nem volt híve (Két per egy kötetben 74. old.), könyveiben nem titkolta emberi és politikai gyengeségeit, tehát elfogultsággal nem gyanúsítható. Zsilinszky-gyűlölettel is csak az vádolhatja, aki nem ismeri a viszonyokat: 1910-ben a két fiatal ügyvédjelölt (ti. Zsilinszky és Domokos) szíves viszonyban volt, irodalomról vitáztak és együtt jártak a csabai vívóklubba. Domokos „Zsilinszky-gyűlöletének” illusztrálására pedig álljon itt két idézet, kommentár nélkül. Áchim-életrajzának utolsó oldalán ez áll: „Az úri Magyarország tehát nem torolta meg a büntetést, de Bajcsy-Zsilinszky Endre későbbi tetteivel, mártírúrával a maga részéről elégtételt szolgáltatott Áchim L. Andrást népeinek.” A Két per egy kötetben c. munka pedig e szavakkal végződik Bajcsy-Zsilinszky disztemetéséről szólva: „Szabad haza fogadta ölebe mindhalálig hű fiát.”

Ami viszont a „Rákosi bírása” meg a „vérbíró” kifejezéseket illeti, ezekért V. K. könnyen kaphat egy kegyeletértéti pert (halottak esetében ez felel meg a rágalomzásnak). Ugyanis dr. Domokos, aki a harmincas évektől pesti ügyvédként sok kommunisztát is védett, 1945 után legfőbb államügyész (és nem bír!) volt ugyan, de mint özvegye megírta emlékezőseiben: „Az ügyészek fölött nem rendelkezett. Az ország ügyészsége az igazságügy-minisztérium felügyeleti és fegyelmi hatósága alá tartozott. A legfőbb államügyész utasítási joga csak arra a néhány emberre terjedt ki, akik mint a legfőbb államügyész helyettesei működtek. (...) A legfőbb államügyész csak köztörvényes ügyekkel foglalkozhatott, az összes politikai ügyeket a népbíróságok hatáskörébe utalták.” 1953-ban nyugdíjba vonult, de 54-ben visszahívták, s ekkor valóban a Legfelsőbb Bíróság elnöke lett, de nem azzal a

feladattal, hogy elítéljen, hanem hogy a koncepciók perek áldozatainak rehabilitációját irányítsa. Ezt olyan szenvedélyes igazságszeretettel végezte, hogy az 56-ban emigrált Ignótus Pál Angliában megjelent Political Prisoner c. visszaemlékezésében kiemelte Domokos „igaz és progresszív szellemét”!

A legvisszataszítóbb ferdítés azonban a „Domokos-Deutsch” névhasználat, amit V. K. alkalmaz Bajcsy-Zsilinszky-életrajzában sok helyen. A Magyar Hírlapban erre felhozott magyarázatok, kifogások neveltségesek: ki téveszthetné össze az immár 14 éve elhunyt dr. Domokos Józsefet a BZST ma is publikáló vezetőségi tagjával, Domokos Istvánnal? Nem: ennek a névhasználatnak a célja egyértelmű: azt sugallja, hogy a zsidó származású Domokos azért írt rosszat, sőt, hazudott, mert gyűlölte az antiszemita Zsilinszky Endrét (aki valóban az volt és az is maradt, tanúsítja ezt 1942-es Szekfü Gyulához írt vitairat-levele), és „fajvédőként” gyalázza a mártír hazafit!

Átírni a történelmet?

Tagadhatatlan, hogy Áchim nem volt könnyű ember: indulatos, sokszor durva, erőszakos. V. K. szinte kéjjel részletezi (Domokos nyomán!) Áchim jellemét és ilyenfajta cselekedeteit, de a vele szemben álló úri osztály gazdasági kizsákmányoló és politikai elnyomó tevékenységére egy rossz szava sincs. Pedig nem ok nélkül volt a gyilkosság és a perek idején több újságban is állandó téma, sőt, a tudósítások állandó fő címe, hogy „urak és parasztok”: a kortársak tudták, hogy ezek állnak szemben, itt osztályharc folyt, amely emberölésig élekedett. Mert ha az úri osztály nem olyan, amilyen, ugyan hogyan válhatott volna a kétszáz holdas Áchim a csabai szegények vezérévé, akit nyíltszavazásos (!) választáson juttattak be a parlamentbe — szemben Zsilinszky Mihály államtitkárral, v.b.t.t.-sal, akadémikussal, gyilkosai nagybátyjával?

Mindent egybevetve: azt hiszem, Eörsi Istvánnak van igaza: Bajcsy-Zsilinszky Endre későbbi példás hazafiassága és mártírhálála nem teszi meg nem történeté az Áchim-gyilkosságot. Elettének megítélésében nem ez a meghatározó, de ez is tény. És a történelmet visszafelé, politikai szempontok szerint átírni, szelektálni kockázatos vállalkozás.

PETŐ GÁBOR PÁL

A rosszked

A két, művészi pályát választó Grosschmid-leszármazott közül — hogy tovább folytassam Marx József mellékletünk élén közölt gondolatsorát — a Radványira magyarosító Géza volt szerencsésebb helyzetben: a filmművészet végül is nemzetközi. A Márai nevet felvevő Sándornak többszörösen emigrálnia kellett: először Kassáról Budapestre, itt megteremtve a maga helyét és rangját a krisztinavárosi és az irodalmi életben a háború után Olaszországba, majd Amerikába. De emigrálnia kellett a hön vágyott magyar polgári életből is, a közönséggel közvetlenül kapcsolatot tartó íróletből is (könyvszait embernek írta); emigrált a nyelvből is, a művészlét társadalmi közegéből is. Annál ő büszkébb volt, hogy panaszkodjon vagy kétségbeessen: kemény akarattal tette a dolgát. De írásaiban, főként a naplókban, melyekben immár a tágabb világra reflektál, búvápatakként mindig visszatér a hontalanság témája. Kivált 1956 után, már az USA-ban, amikor szembeülnie kellett a ténnyel, hogy emigrációban fog megöregedni. Ha egy szóval akarnám jellemezni: zseniálisan szentenciózus, de r o s s z k e d v ő bejegyzések ezek.

„II. Rákóczi Ferenc megtehette, hogy a számkivetettségben kártyabarlangot nyisson Versailles-ben, és a pinkapénzből éldegéljen, mert ez nem változtatott embert és világi rangján, az maradt, aki volt. De nem mehetett el örnagynak a török hadseregbe, se manipuláns örmesternek a francia ármádiába, mert nem volt örmagy, sem örmester. — Ilyesféle ma a szellemi alkotó ember helyzete az emigrációban: él, ahogy tud és lehet, de nem áll be kucpecnek a kommersziális vagy politikai üzemekbe.”

A tagadás okát azonban pontosan megmagyarázza. 1964-ben arról ír, hogy New Yorkban egy éjszaka halálra készültek egy nő, s ezt harmincheten (!) néztek végig közönyösen a környező ablakokból. És:

„Amikor 1956 novemberében Buda-

pesten legyilkolták az orosz bolszár magyar forradalmat, a szomszédok franciák, angolok, amerikaiak lakban könyököltek, sópánkodtak lenül nézték a tragédiát. Senki nem fonált, hogy ártatlan, akit a világtátra meggyilkoltak és segítették. Miért? Valószínűleg »féltek belőlük».”

Lelekiállapotrara utalva közömondatot Wilde De Profundi magány ellen olvasással védekező (magánytárákba jár). Az önálló mondatát idézi:

„A börtönben megértettem, ember nemcsak az, aki, és nem amit alkot, a műve... hanem az, aki, ami körülveszi. » Ha az ember, amely övez egy embert, meg nemcsak másképp látja a világot, az embert, hanem ő maga, a szellem megváltozott atmoszférában ember lesz. Ehhez néha börtön kell, idegenség; néha elég az öregség»”

Arany a bibliája: Arany János. Minden biztonnal azért is emigránsnak csupán e maradvány is a nyelv t e l j e s e n a h... „Csodálatos Arany. A megdöbbentő érzékenység, ahogy a Természet mélyeihez nyúl — ujjhegygel, nehogy a Tünetény hímpora v... »Mint szálló ha fogan vak déli m... (Pici pöhöly elsőbb, út kis pora majd a berek szélén leveli a n... táncot ezüst hassal, meztelen...»”

Másutt meg is fogalmazza a való viszonyát:

„Kárörvendő level: »Bezzeg lye az trónak idegenben... Csahon ad erőt és kedvet az íráshoz »bezzeg«, amelynek néha tal van; néha csak papucos, kistagolyás szájkodás. Az igazság író csak anyanyelvén tudja teljes lenül kifejezni magát. Az em úgy viszi el az anyanyelvet, minlyen titkos szerződést, ami életé